

UOT 37

E.Ə.Mollayeva
Bakı Dövlət Universiteti
elzamollayeva@rambler.ru

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ TƏRBIYƏNİN İNKİŞAF DİNAMİKASI

Açar sözlər: qloballaşma, milli dəyərlər, başəri dəyərlər, milli özümüdərək, mənəvi ekologiya, Şərq və Qərb mənəvi dəyərlər sistemi

Müasir dövrdə gedən sürətli qloballaşma prosesi tərbiyə sahəsinə yeni yanaşmanı aktuallaşdırır. Bütün dünyanı əhatə edən bu planetar prosesin müsbət və mənfi təsirinin elmi araşdırılması onun mahiyyətinin düzgün müəyyənəndirilməsinə şərait yaradır. Bununla da sosial, siyasi və iqtisadi sahələrdə optimal yolların axtarılıb tətbiq edilməsi məsələsi günün vacib problemi kimi təhsil-tərbiyə prosesində də yeni tərbiyə konsepsiyalarının hazırlanması zərurətini ortaya qoyur.

Qloballaşmanın dağıdıcı təsirini daha çox tərbiyə, mənəviyyat sahəsində görürük və hiss edirik. Qloballaşma prosesi bu gün dünya xalqlarını, müxtəlif rəqurslardan cərəyan edən hadisələri sürətlə öz daxilinə çəkib qarşısını almaz qüvvət mənbəyinə çevrilir və bu güclü amilin təcavüzündən güclü əxlaq, milli tərbiyə sistemində əsaslanan xalqlar müəyyən qədər qoruna bilirlər. Bu istiqamətdə gələcək nəsillərin tərbiyəsi onların mənəvi dünyasında millilik ilə qloballıq arasındakı nisbətə hansı tərəfin xeyrinə həll olunmasında güclü rola malik şərtidir. Uşaqların tərbiyəsində milli köklərə istinad etmək bizi gələcəkdə qloballaşmanın içərisində əriyib yox olmaqdan qoruya bilər.

Э.А.Моллаева

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ВОСПИТАНИЯ В УСЛОВИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: глобализация, национальные ценности, общечеловеческие ценности, национальное самосознание, духовная экология, восточная и западная система моральных ценностей

Быстрый процесс глобализации в наше время требует нового подхода к образованию. Научное изучение положительных и отрицательных последствий этого планетарного процесса, охватывающего весь мир, позволяет правильно определить его суть. Таким образом, поиск и применение оптимальных путей в социальной, политической и экономической сферах подчеркивает необходимость разработки новых образовательных концепций в образовательном процессе как важную проблему дня.

Мы больше видим и чувствуем деструктивные последствия глобализации в области образования и нравственности. Сегодня процесс глобализации стремительно привлекает народы мира, события с разных сторон и становятся

непреодолимым источником силы, а нации, основанные на сильной морали, национальная система образования может быть в некоторой степени защищена от агрессии этой могущественной фактор. Воспитание будущих поколений в этом направлении – условие, которое играет важную роль в принятии решения в их пользу в их духовном мире отношения между национальностью и глобализацией. Опора на национальные корни в воспитании детей может защитить нас от исчезновения в глобализации в будущем.

E.A.Mollayeva

DYNAMICS OF UPBRINGING DEVELOPMENT IN TERMS OF GLOBALIZATION

Keywords: *globalization, national values, general values, national self-awareness, spiritual ecology, eastern and western system of moral values*

The rapid process of globalization in our time requires a new approach to education. Scientific study of the positive and negative consequences of this planetary process covering the whole world allows you to correctly determine its essence. Thus, the search and application of optimal paths in the social, political and economic fields emphasizes the need to develop new educational concepts in the educational process as an important day issue.

We see more and feel the destructive consequences of globalization in the field of education and morality. Today, the process of globalization rapidly attracts the peoples of the world, events from different sides and become an insurmountable source of force, and a nation based on strong morality, a national education system can be somewhat protected from aggression of this powerful factor. Education of future generations in this direction is a condition that plays an important role in making a decision in their favor in their spiritual world relations between nationality and globalization. Support for national roots in the education of children can protect us from disappearance in globalization in the future.

Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.

Heydər Əliyev

Sürətli qloballaşma prosesi ilə müşayiət edilən müasir dövrdə cəmiyyətin bütün sahələrinə yenidən baxış aktual vəzifə kimi meydana çıxır və bu aktualıq özünü daha çox tərbiyə sahəsində büruzə verir. XXI əsr qloballaşma əsri kimi bəşər tarixində yer almaqla bu prosesin həm müsbət, həm də mənfi tərəflərini özündə ehtiva edir. Aydın məsələdir ki, cəmiyyətdə baş verən hadisə və proseslərə birtərəfli yanaşma onun mahiyyətinin tam açılmasına mane olacaq. Bu üzdən qloballaşmanın mahiyyətinin düzgün müəyyənləşdirilməsi həm sosial, həm siyasi,

həm də iqtisadi cəhətdən yeni optimal yolların tapılmasına şərait yaradar.

«Dünyanı şüur idarə edir» və bu fəlsəfi aksioma əsasən, qloballaşma da şüurdan başlayır. Cəmiyyətin qloballaşmaya münasibəti heç də birmənalı deyil və onun üzvləri qloballaşmanı təqdir və tənqid edənlər qrupuna bölünürlər. Hər iki yanaşmada obyektiv reallıq var və bu prosesə daha peşəkar yanaşmada onların sintezi vacibdir. Eyni zamanda insan həyatında mühüm rol oynayan onun sosial-mənəvi məkanının – sosial-mənəvi ekologiyasının təmizliyinin qeydinə qalmaq lazımdır. Dünyada baş verən ümumi böhranlar (fiziki, bioloji, iqtisadi, siyasi, sosial) fonunda sosial-mənəvi ekologiyada gedən tənəzzül digər böhranlara nisbətən daha ağır və sarsıdıcı olur. Onun fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün isə uzun illər lazım olur və “ona görə də sosial-mənəvi mühitin saflığının qorunması dövrün qlobal problemlərindən biridir. Bayağı mədəniyyətin ayaq açıb yeridiyi, xarici ölkələrdən milli-mənəvi mühitimizə yabançı olan təsirlərin gücləndiyi bir vaxtda sosial-mənəvi ekologiyanın problemlərini öyrənmək və lazım gəldikdə həyəcan təbili çalmaq lazımdır” (3, s.16).

Qloballaşma dünyada gedən bütün hadisələrə, bütün sahələrə öz güclü təsirini göstərməklə zahirən qarşısızalmaz, dağıdıcı proses kimi görünür. Xüsusilə böyük meqapolislərdə miqrasiyanın nəticəsi kimi ortaya çıxan şərq və qərb mədəniyyətlərarası inteqrasiya köçüb gələn miqrant ailələrin uşaqlarını sosial adaptasiyada çətinliklərlə üz-üzə qoyur. Nəticədə, qərbin həyat tərzini getdikcə mənimsəyən bu uşaqlar qloballaşmanın qurbanlarına çevrilirlər.

Bu zaman hadisələrin pedaqoji-psixoloji spesifikliyini anlamaq üçün “qloballaşma” anlayışının düzgün elmi məzmununu bilmək vacibdir. Çünki həm kütləvi, həm də elmi ədəbiyyatda bu anlayışa çox tez-tez rast gəlirik.

“Qloballaşma” sözünün tərkibi latınca “qlobus”, yəni kürə və qlobal, fransızca “ümumi” sözdən ibarətdir. Qısa siyasi lüğətdə ona belə tərif verilir: “Qlobal ən ümumi, bütün yer üzünü əhatə edən deməkdir” (5, s.44). 1967-ci ildə ilk dəfə bu termin dünyada gedən əsaslı proseslərin mahiyyətini izah etmək məqsədilə işlədilmişdir.

Qloballaşmaya verilən təriflər arasında onu daha çox iqtisadiyyata və ya mənəviyyata aid edənlərə rast gəlmək olur. Z.Qaralov qloballaşmanı belə xarakterizə edirdi: “Qloballaşma müasir iqtisadiyyatda hər hansı hadisənin ümumdünya əhəmiyyəti kəsb etməsidir. Ən çox iqtisadiyyat sahəsinə aid edilir. Qloballaşma – dünyanın struktur diferensiasiyasına varlı və kasıb dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə və onların mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqələrinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərən ziddiyyətli prosesdir” (4, s.37).

Göründüyü kimi, Z.Qaralov qloballaşmada dominant olaraq iqtisadiyyatı götürsə də, mədəniyyətlərin, bu mədəniyyətə malik olan dünya xalqlarının tərbiyə sistemlərinin də qarşılıqlı əlaqələrini qeyd edir. Ümumiyyətlə, qloballaşma həm iqtisadi, həm də mədəni sahəni əhatə edən meqaamil kimi qəbul edilə bilər.

XXI əsrə qədər tarixdə mövcud olmuş qloballaşmanın müsbət təzahürləri

özünü dünya dinlərinin yaranması və yayılmasında (Tövrat, Zəbur, İncil, Quran), odun, çarxın kəşf edilməsində, mənfi təzahürləri isə dünya müharibələrinin, qlobal mafiyaların, qlobal xəstəliklərin, qlobal miqrasiyanın baş verməsində göstərmişdir.

Qloballaşmanın dağıdıcı təsirini daha çox tərbiyə, mənəviyyat sahəsində görürük və hiss edirik. Bu prosesə milli mənlilik şüuru güclü olan xalqlar və millətlər davam gətirib öz milli özünəməxsusluğunu saxlaya bilirlər. Bu xüsusda S.Xəlilov yazır: “Ot kökü üstə bitər”, - deyirlər. Lakin insanlar da müxtəlifdir, köklər də. Birillik, yüzillik, minillik köklər üzərində dayananların zamanın sınaqlarına qarşı müqavimətləri də müxtəlif olur” (, s.15). Çox güman ki, dünyanı cənginə alan bu prosesdə milli və tarixi kökləri güclü olan, rişələri daha dərin qatlara gedən xalqlar mental dəyərlərini saxlamaqla millilikdən bəşəriyyətə doğru uzanan təkamül yolunu seçirlər. Milli şüuru güclü olan xalqların uzun əsrlər və eralar boyu mövcudluğu qloballaşma şəraitində yaşamağın obyektiv və subyektiv şərtlərini özündə ehtiva edir. Bu mövcudluqda güclü mənəvi dayaqalara söykənən tərbiyə əsaslı rol oynayır və xalqların assimilyasiya, dissimilyasiya proseslərinə davamlılığında güclü amil kimi çıxış edir.

Azərbaycan xalqı da zaman-zaman qloballaşmanın təsirinə bu və ya digər formada maruz qalmış, öz mental dəyərlərini, milli xüsusiyyətlərini tarixin keşməkeşli dövrlərinin sınağından çıxarmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizə verdiyi qiymət qloballaşma şəraitində qarşımızda duran vəzifələri əks etdirir: “Azərbaycan xalqı müstəmləkəçilik zülmü altında nə qədər yaşayıbdır... Ancaq dilini də, dinini də, adət-ənənəsini də öz mənəvi əxlaq mentalitetini də saxlayıbdır, bütün əxlaqi normalarını-hamısını saxlayıbdır... Mən bu gün bir azərbaycanlı kimi, özündə həm milli-mənəvi dəyərləri, həm də ümumi bəşəri dəyərləri cəm edən bir insan kimi deyirəm ki, bizim xalqımızın mənəvi-əxlaqi mentaliteti onun ən böyük sərvətidir. Biz bunları qiymətləndirməliyik. Şübhəsiz ki, mentaliteti o birisindən fərqli olmayan xalq öz xarakterini göstərə bilməz. Hər xalqın öz mentaliteti, əxlaqi qaydaları vardır. Bizdə nə qədər gözəl qaydalar var. İndi onları nəyəsə başqa şeylərə qurban vermək olmaz... Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz, bizim tarixi köklərimiz, bizim dilimiz və dinimiz – hamısı bizim milli ideologiyamızın böyük bir hissəsidir, böyük bir qoludur” (1, s.223-224).

Qloballaşma prosesi bu gün dünya xalqlarını, müxtəlif rakurslardan cərəyan edən hadisələri sürətlə öz daxilinə çəkib qarşısını almaz qüvvət mənbəyinə çevririr və bu güclü amilin təcavüzündən güclü əxlaqa, milli tərbiyə sisteminə əsaslanan xalqlar müəyyən qədər qoruna bilirlər. Bu istiqamətdə gələcək nəsillərin tərbiyəsi onların mənəvi dünyasında millilik ilə qloballıq arasındakı nisbətə hansı tərəfin xeyrinə həll olunmasında güclü rola malik şərtir. Uşaqların tərbiyəsində milli köklərə istinad etmək bizi gələcəkdə qloballaşmanın içərisində əriyib yox olmaqdan qoruya bilər.

Bəs bu tərbiyə hansı istiqamətlərdə aparılmalıdır? Gələcək nəsillərin tərbiyəsi

ailə, məktəb və ictimaiyyətin birgə fəaliyyətində intişar tapır və bu sosial-ictimai institutların hər birinin tərbiyə sahəsində öz vəzifələri, prioritetləri vardır.

Ailə uşaqların tərbiyəsində məzmununda əsaslı rola malik olan ilk cəmiyyət kimi onların hansı dəyərlər əsasında tərbiyə olunması ilə şərtlənir. Məhz ailə tərbiyəsi ilə qloballaşma şəraitinə davam gətirən nəsillərin yetişdirilməsinin əsası qoyulur və bu beşikdən, ana laylasından başlayır. Bu sahədə ailə dəyərlərinin mental və ya kosmopolit yanaşmaya əsaslanması orada böyüyən uşağın tərbiyəsində ciddi təsir göstərir. Belə ki, bir sıra ailələr tərbiyə prosesini milli-mənəvi dəyərlər, mental xüsusiyyətlərin dominantlığı şəraitində aparmaqla uşaqlarda Şərq ailəsinə məxsus spesifikliyi aşılamağa çalışırlar. Bəzi ailələr isə müasirliyin əlaməti kimi tərbiyədə “ifrat müstəqilliyi”, “açıq-saçıqlığı”, daha çox Avropa dəyərlərinə əsaslanması tətbiq edirlər. Hər iki yanaşmada ailə sosial funksiya baxımından tərbiyədə optimal yol tapmalıdır və bu optimalıq həm Şərq, həm də Qərb tərbiyə sistemindəki mütərəqqi dəyərlərin sintezinə əsaslanmalıdır. Bu gün onsuz da nə Şərq, nə də Qərb qloballaşma prosesindən kənarında mövcud olmaq gücünə malik deyil. Bəzən qloballaşmada daha çox Qərb dəyərlərini dominant təsir gücü kimi qələmə verirlər və əlbəttə, burada müəyyən qədər həqiqət var. Qərbin güclü iqtisadiyyata, yeni texnologiyalara Şərqdən əvvəl malik olması və digər obyektiv amillər onun qloballaşmada üstünlüyünü təmin edir. Bəs belə bir şəraitdə Azərbaycan ailəsi hansı yolu seçməlidir? Azərbaycan ailəsinin Qərb ailə institutuna örnək ola biləcək yazılmamış qanunları, ailədaxili münasibətləri Şərq müdrikliyinin ən bariz nümunəsi kimi özünü təsdiq etməkdədir. Tədqiqatçı Ə.Bədəlova Azərbaycan ailəsinin dünyaya inteqrasiya ediləcək keyfiyyətlərini belə səciyyələndirir: “Bizim dünyaya təbliğ olunması keyfiyyətlərimiz var. Niyə onları yaşatmıyıq, nümayiş etdirib başqalarına sevdirməyək? Niyə dünya bizi ailə institutumuzla görə tanımasın? Niyə dünya bilməsin ki, yer üzündə bir ölkə var; orada kişi sözü, qadın ləyaqəti ən mötəbər hökmlərdən, fərmanlardan üstündür” (2, s.22). Qərb isə ciddi sosial-əxlaqi dayaqlara malik olmalı olan ailəni ifrat azadlıq və müstəqillik kimi amillərlə ciddi zərbə altında qoymaqla gələcək nəsillərin həm tərbiyə, həm də demoqrafik planda problemlərinə yol açır. Bu baxımdan qloballaşma şəraitində həm Şərq, həm də Qərb ailəsi eyni yanaşmaya əsaslanmaqla bəşəriyyəti planetar problemlərdən biri olan qloballaşmadan, demoqrafik fəlakətlərdən qoruya bilər. Bu yanaşma tərbiyə prosesində Şərq müdrikliyi ilə Qərb demokratiyasının sintezindən ibarət olmalıdır.

Tərbiyədə əsaslı rola malik məktəb qloballaşma şəraitində cəmiyyətin sosial sifarişini yerinə yetirməklə, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərə malik, öz xalqını, torpağını sevən, xalqının adət-ənənələrini şəxsi və ictimai fəaliyyətində yaşadan vətəndaşların yetişdirilməsini prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu prosesdə məktəb ilə ailənin birgə fəaliyyəti, əlaqəsi güclü rola malikdir. Məktəb təkə uşağı tərbiyə etmir, o həm də onun ailəsinə onun valideynləri ilə münasibətlər sistemi əsasında təsir göstərir. Çünki heç də valideynlərin hamısı eyni səviyyədə olmur və

ənənələrini təbliğ edərək insanlarımızı mənəvi cəhətdən daha da yüksəltməyə kömək edibdir. Televiziyamız tariximizin səhifələrini əyani surətdə təbliğ edərək hər bir vətəndaşın öz keçmişini, tarixini, millətin aqibətini daha yaxından bilməsinə kömək edibdir. Televiziya insanların mənəvi tərbiyəsini yüksəltmək üçün çox gözəl bir vasitədir. Televiziya bu işi davam etdirməlidir. Bizim insanlarımızda milli vətənpərvərlik ruhu, milli qürur hissi daha da inkişaf etməlidir və televiziya bu sahəyə bundan sonra da ciddi fikir verməlidir” (1, s.553-554). Televiziya Ulu öndərin bu tövsiyələrini fəaliyyət kredosuna çevirməlidir və Qarabağ uğrunda gedən 44 günlük Böyük Vətən müharibəmizdə dövlət televiziyası (AzTV) xalqımızın milli mənəviyyatının əsas qolu olan döyüşkənliyimizi, Vətən və torpaq, yurd təəssübkeşliyimizi, Vətən uğrunda canını fəda edən minlərlə Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlığını bütün dünyaya bəyan etdi. Qloballaşan dünyada düşmən tapdağında olan torpaqları uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinə qalxan, dilindən, dinindən, sosial vəziyyətindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşları bir yumruq kimi Ali Baş komandanın ətrafında birləşən Azərbaycan adlı ölkəni daha yaxından tanıtmaqda məhz televiziya öndə gedən təbliğat vasitəsi oldu. Türk milli birliyinin ifadəsi olan “iki dövlət-bir millət” tandeminin siyasi gücü ilə türk birliyinə düşmən münasibət bəsləyən bəzi ölkələrə verilən ritorik cavab Azərbaycanın qloballaşma şəraitində inkişafının konturlarını müəyyən etdi. Bu müharibə bir daha sübut etdi ki, milli təəssübkeşliyi, Vətən sevgisi güclü olan xalqlar məkanından və zamanından asılı olmayaraq öz mövcudluğunu əsrlər boyu saxlayır.

Sürətlə gedən qloballaşma prosesi bütün yaş dövrlərini əhatə etsə də, gənclərimizin sosial həyatına onun güclü təsirini asanlıqla görmək olar. Bu onların zahiri görünüşündə, davranış fəaliyyətində və düşüncə tərzində özünü büruzə verir. Belə şəraitdə mədəni, mənəvi və milli köklərimizə qayıdışın elmi konsepsiyası hazırlanmalıdır və bu konsepsiya ilə gənclərimizdə mənəviyyatımıza daxil olan yad ünsürlərə, yabançı təsirlərə qarşı “sosial özünümüdafiə instinkti formalaşdırılmalıdır” (3, s.17). Milli mənlik hissi güclü olan fərdlərdən ibarət xalqlar məhz bu ali hissənin təsiri və qüdrəti ilə dünyada gedən mürəkkəb siyasi-iqtisadi hadisələrlə assosiasiya edilmiş ümumdünya böhranlarında davam gətirib mövcudluğunu davam etdirirlər. Milli dərk ilə özünüdərk arasındakı ahəngdar tarazlıq gənc nəslin hadisələrə milli təəssübkeşlik rakursundan qiymət verib daha mobil və çevik olmasına şərait yaradır.

Qloballaşmada “ictimai mən” ilə “milli mən” arasında üzvü bağlılıq olmadıqda insan milli xüsusiyyətlərini getdikcə itirən “dünya insanı”na çevrilməyə başlayır. Bu konsepsiya ətrafında bu gün müxtəlif fikir mübadiləsinin getməsi və dünyada gedən sosial-siyasi proseslərin məhz bu çevrilməyə istiqamətlənməsi tərbiyə sistemlərində milli qayıdışa sistemli elmi-fəlsəfi-pedaqoji yanaşmanı aktuallaşdırır. Dünyanın eyni düşüncə tərzinə, heç bir milli koloritə malik olmayan insanlardan ibarət olması onun rəngarəngliyinin itməsi və “darıxdırıcı planet”ə

çevrilməsi ilə nəticələnər. Bizim doğma evimiz olan Yer planetini müxtəlif milli köklərə, milli-mənəvi dəyərlərə malik xalqlar daha da maraqlı edir, çünki xalqlar, tərbiyə sistemləri arasında gedən inteqrasiya prosesləri hər bir xalqı, eyni zamanda dünyanı mənəvi cəhətdən daha da zənginləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bədəlova Ə.* Qloballaşma şəraitində böyüməkdə olan nəslin milli özünüdərk tərbiyəsi. Bakı: ADPU, 2013, 93 s.
2. *Heydər Əliyev:* Mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı: Müəllim, 2008, 614 s.
3. *Xəlilov S.* Şərq və Qərb. Ümumbəşəri ideala doğru. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2004, 624 s.
4. *Qaralov Z.* İdeologiya və mənəviyyat. Bakı: Hüquq, 2008, 483 s.
5. *Qısa siyasi lüğət.* Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1967, 230 s.

Redaksiyaya daxil olub 20.10.2021